

Van Raden Saleh tot Lee Man Fong

Abram Salm (1801-1876), *Gezicht op de Solo rivier, Java*, olieverf op paneel, 32 x 44 cm | Foto Zeeuws Veilinghuis

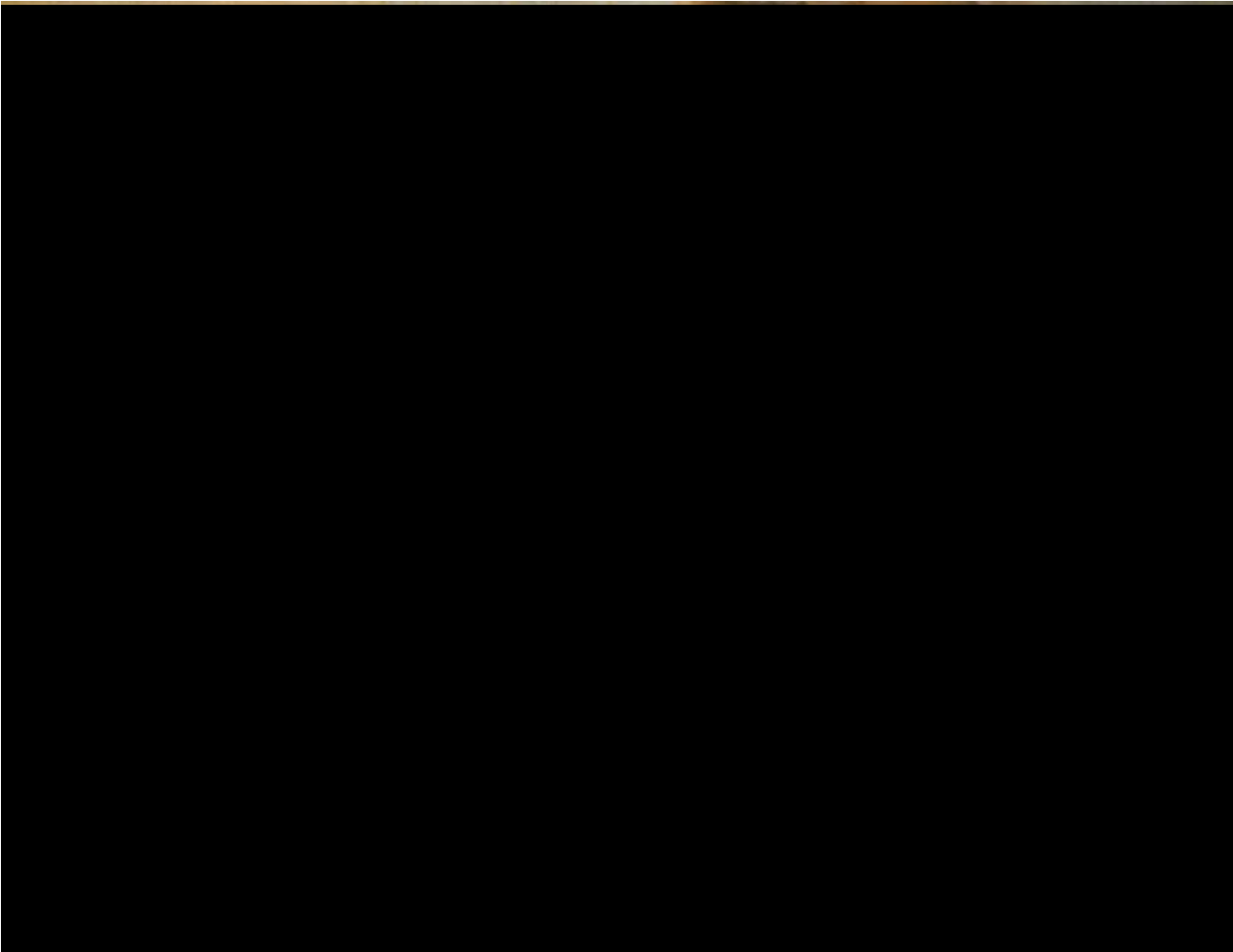
Indische en Indonesische schilders: hier vergeten, elders geroemd

Indische en Indonesische schilderijen zijn momenteel zeer gewild bij internationale verzamelaars. Zelfs zo, dat deze kunst de laatste jaren regelmatig de hoogste veilinguitslagen in Nederland voor zich opeiste. Toch is deze kunst relatief onbekend. Vraag de gemiddelde Nederlander of Vlaming voorbeelden van deze kunstenaars te noemen en velen zullen het antwoord schuldig moeten blijven. **RENÉ DE VISSER**

Door het koloniale verleden hebben veel Nederlanders een band met Indonesië. Volgens de Indische Genealogische Vereniging heeft momenteel ca. een op de tien Nederlanders een voorouder uit Nederlands Indië en draagt die dus Indisch DNA in zich (Fornerod, 2019). Toch is dit ook in Nederland voor velen een vrij onbekend

gebied. En dat is allang zo (De Loos-Haaxman, 1968, p. XI; De Roever-Bonnet, 1993, voorwoord).

Hoe komt dit? Vooral omdat Nederland zijn koloniale verleden wil vergeten. Illustratief is hoe bijvoorbeeld de Oranjes zijn omgegaan met *Boschbrand* van Raden Saleh,

Raden Saleh (1811-1880), *Boschbrand*, 1849, 300 x 396 cm, olie op doek, geadopteerd door de Yong Hon Kong Foundation | © collectie National Gallery Singapore

de *Indonesische Rembrandt*. Dit werk hoort zeker thuis in het Rijksmuseum, maar werd verkocht aan de National Gallery in Singapore, dat het direct als hét topstuk presenteerde (Van Leeuwen, 2017). Zo gaat het ook met veel andere schilderijen: ze maken geen deel uit van vaste tentoonstellingen en werken uit particulier bezit worden via veilingen verkocht aan verzamelaars in het buitenland. Deze kunst is hier dus nauwelijks meer te zien. En zoals altijd: onbekend maakt onbemind. Met dit artikel hoop ik daar enige verandering in aan te brengen. Allereerst door in ruwe lijnen de kunsthistorische achtergrond te schetsen, enkele voorbeelden te geven en daarna in te gaan op de markt voor deze schilderijen.

Ik beperk me tot de schilderijen die we in Nederland (en soms ook Vlaanderen) het meest tegenkomen in dit segment, namelijk schilderijen die gemaakt zijn door

Europese kunstenaars die zich in het voormalig Nederlands Indië of Indonesië vestigden (vanaf de 19e eeuw) en enkele moderne Indonesische kunstenaars.

Kunsthistorische achtergrond

Hoewel er voor 1800 ook al enkele schilders en tekenaars actief waren in Indië, zien we zelden werk van hen op de kunstmarkt verschijnen. Op veilingen wordt af en toe wel werk uit de 19e eeuw aangeboden. Ook in de 19e eeuw waren er maar enkele kunstenaars actief in Indië. De eerste was de in Brussel geboren Antoine Payen (1792-1853), die in 1816 bij koninklijk besluit benoemd werd tot kunstenaar in 's lands dienst in de Oost-Indische bezittingen (Van Brakel, 2009, p. 51).

Andere voorbeelden zijn Jan Daniël Beynon (1830-1877), Abram Salm (1801-1876), Maurits van den Kerkhoff (1830-1908) en Jacob Dirk van Herwerden (1806-1879).

Friedrich Carl Albert Schreuel (toegeschreven aan), *Portret van Raden Saleh*, ca. 1840, olieverf op doek, 107 x 85 cm | Foto Rijksmuseum Amsterdam

Een bijzondere positie had de reeds hierboven genoemde Javaanse schilder van adellijke afkomst: Raden Sjarief Bastaman Saleh (1811-1880), vooral bekend als Raden Saleh. Deze adellijke Javaan werd opgeleid door Antoine Payen. Hij kreeg van de Nederlandse overheid een beurs om in Nederland een kunstenaarsopleiding te volgen en werd financieel gesteund door de koningen Willem I, II en III. De laatste benoemde hem zelfs tot Schilder des Konings, hofschilder (Van Leeuwen, 2017). Vanaf 1829 was hij een leerling van de Nederlandse schilders Cornelis Kruseman (1797-1857) en Andreas Schelfhout (1787-1870). Zijn stijl was vergelijkbaar met die van zijn romantische leermeesters. Raden Saleh verbleef 23 jaar in Europa, waar hij een opvallende verschijning was. Naast Europese onderwerpen schilderde hij ook veel Indische voorstellingen. Na zijn opleiding reisde hij langs Europese hoven. Zo verbleef hij vanaf 1839 vijf jaar aan het hof van de hertog van Saksen-Coburg en Gotha. Raden Saleh is heden ten dage de meest kostbare Indonesische kunstenaar.

Rond 1900 werd de koloniale samenleving moderner (vooral op Java) en kwam er ook meer behoefte aan kunst. Er werden Indische kunstkringen opgericht en tentoonstellingen georganiseerd. Nog steeds waren echter veel kunstenaars autodidacten. Dominant was de *Mooi Indië stijl*. Die gaf een geïdealiseerd beeld van het

koloniale Indië, was wars van vernieuwing en leverde vaak een schier eindeloze herhaling op van de 'drie-eenheid' *palmboom, sawah* en *vulkaan*. Voorbeelden van deze kunstenaars zijn Ernest Dezentjé (1885-1972), Hal Wichers (1893-1968), Leo Eland (1884-1952) en Carel Lodewijk Dake jr. (1886-1946).

Carel Lodewijk Dake jr. (1886-1946), *Zonsondergang*, olieverf op paneel, 52 x 40 cm | Foto Zeeuws Veilinghuis

Rond 1930 wordt Bali door toeristen ontdekt. Dit magische eiland met een heel eigen cultuur (hindoeïstisch) leek toen nog een haast ongerept paradijs. In hun kielzog komen ook westerse kunstenaars. In tegenstelling tot de kunstenaars van de Mooi Indië School waren deze vaak wel academisch geschoold, was hun repertoire gevarieerder en vaak ook van een hoger niveau. Tot de eersten behoren de Nederlander Rudolf Bonnet (1895-1978) en de in Rusland geboren Duitser Walter Spies (1895-1942). Ze laten zich onderdompelen in de Balinese cultuur en, zoals we dat nu zouden zeggen, raken geheel ingeburgerd. Ze ontdekken het hoge niveau van veel Balinese houtsnijders en schilders, maar constateren ook dat het toerisme negatieve invloeden heeft: veel kunstenaars gaan over tot snelle productie van lage kwaliteit, omdat er grote vraag naar is. Om hier een tegenwicht aan te bieden, richtten Spies en Bonnet de stichting Pita Maha op. Deze stichting heeft als doel de Balinese kunst te bevorderen. Er worden exposities in binnen- en buitenland georganiseerd en ook verkoopkanalen ingericht.

Diverse Balinese kunstenaars zijn door Bonnet en Spies beïnvloed. Voorbeelden hiervan zijn Ida Bagus Made Poleng (1915-1999), Anak Agung Gede Sobrat (1911-1992), I Made Sukada (1945-1982), I Nyoman Ngendon (1906-1946) en vele anderen.

I Made Sukada (1945-1982), *Balinese danser*, 1975, olieverf op doek, 78 x 62 cm | Foto Zeeuws Veilinghuis

Naast Spies en Bonnet kunnen we bij Europese Bali-gangers ook denken aan kunstenaars als Willem Gerard Hofker (1902-1981), Willem Dooyewaard (1892-1980), de Belg Le Mayeur de Merprès (1880-1958), Auke Sonnega (1910-1963) en de Zwitser Theo Meier (1908-1982). Een belangrijke plaats neemt ook Arie Smit (1916-2016) in, die in 1938 als tekenaar voor het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL) in eerste instantie kaarten van de archipel maakte. Hij bleef na de oorlog en onafhankelijkheid in Indonesië en werd in 1951 Indonesisch staatsburger.

Adrien-Jean Le Mayeur de Merprès (1880-1958), *Femmes au parasol*, olieverf op doek, 100 x 120 cm | Foto Zeeuws Veilinghuis

Rudolf Bonnet (1895-1978), *Melasti*, crayon en pastel op papier, 72 x 96 cm, Bali 1977 | Foto Zeeuws Veilinghuis

Uiteraard waren er ook passanten: kunstenaars die voor een korte tijd Indië bezochten. Een van hen was Isaac Israëls (1865-1934). Voordat hij de reis naar de Oost aanvaarde, had hij al in Den Haag Javaanse dansers en gamelanorkesten gezien. In 1898 tijdens de grote Tentoonstelling van Vrouwenarbeid en in 1916 in de Koninklijke Schouwburg. Naar aanleiding hiervan maakte hij ook schilderijen. In 1921 vertrekt hij echter ook echt naar Indië en maakt er diverse meesterwerken.

Een wat vreemde eend in de bijt is Lee Man Fong (1913-1988). Deze kunstenaar werd in China geboren, maar verhuisde op jonge leeftijd naar Singapore. Nadat zijn vader overleed en hij meer kansen zag in Batavia (het huidige Jakarta), maakte hij in 1932 de overstek. In eerste instantie werkte hij als reclameschilder, maar zijn talent als kunstenaar werd ook al snel elders gezien: als niet-westerse kunstenaar mocht hij exposeren bij de Bataviasche kunstkring! Opmerkelijk is dat hij, in een tijd dat de spanningen rond de Indonesische onafhankelijkheid sterk opliepen, een beurs kreeg om zich in Nederland verder te ontwikkelen. Deze beurs werd op voorspraak van de gouverneur-generaal van Mook toegekend. Man Fong verbleef van 1946 tot 1952 in Nederland. Hij exposeerde in Nederland, maar ook in Parijs. Tijdens dit verblijf maakte hij ook diverse reizen door Europa. Na terugkeer in

Indonesië werd hij door de eerste Indonesische president, Sukarno (1901-1970), als hofschilder aangesteld.

President Sukarno was zelf geen onverdienselijk kunstenaar en tevens groot collectioneur. Zijn kunstcollectie van meer dan tweeduizend werken is vermoedelijk de grootste presidentiële kunstcollectie ter wereld (Bianpoen, 2009, p. 99). Naast werk van Indonesische kunstenaars verzamelde hij ook schilderijen van westerse kunstenaars die in Indonesië werkten. Zo was hij een liefhebber van het werk van Bonnet en regelde hij dat hij als eerste kon kiezen uit nieuw werk. Toen Bonnet later weigerde hem een werk te verkopen omdat hij er bijzondere herinneringen aan had, moest hij uiteindelijk het land verlaten (De Roever-Bonnet, 1993, p. 62). Helaas wordt de Sukarno-collectie niet openbaar tentoongesteld. Wel het is zo dat de Galeri Nasional in Jakarta af en toe een tentoonstelling met een selectie organiseert.

In 1938 richtten Sindudarsono Sudjono (1913-1986) en Agus Djaya (1913-1990) Persagi (Persatoean Ahli Gambar Indonesia, de Vereniging van Indonesische tekenaars) op. Ze streefden naar een onafhankelijke, nieuwe Indonesische schilderkunst. In tegenstelling tot de Mooi Indië schilders toonden ze meer de rauwe realiteit en speelden ze ook een belangrijke rol in propaganda van de onafhankelijkheidsstrijd. Andere grote namen uit die tijd waren Hendra Gunawan (1918-1983) en Kusuma Affandi (1907-1990). Uiteindelijk legden deze kunstenaars de basis voor een nieuw kunsttijdperk in Indonesië, los van de koloniale tradities.

De huidige markt

Rond 1990 nam de belangstelling voor deze schilderijen sterk toe. Rijke Indonesiërs kochten 'hun' kunst terug en ineens brachten topstukken soms tonnen (in gulden op). Die trend heeft zich doorgezet. De topstukken die twintig, dertig jaar geleden verkocht zijn, zijn nu vaak een veelvoud waard.

Zo werd in 2007 een prachtig werk ingebracht met de voorstelling van een Balinese vrouw met bloem. Hoge kwaliteit, maar wie was de kunstenaar? De signatuur was niet direct te ontcijferen en omdat de kunstenaar ook veel in een andere stijl werkte, duurde het even voordat we dat wisten. Het bleek Lee Man Fong te zijn en tot onze verbazing zorgde het direct voor een veilingrecord voor ons veilinghuis: 125.000 euro! Door dit succes ontvingen we steeds meer Indische en Indonesische schilderijen. Ik ondernam vele reizen naar Indonesië en ben uiteindelijk zelfs met een Indonesische vrouw getrouwd. Vele records volgden, zeker nadat rond 2013 Christies en Sotheby's minder actief werden in Nederland.

De laatste jaren krijgen we de indruk dat Nederland langzaam is 'leeggevestigd' op dit gebied. De parels komen nu steeds vaker uit het buitenland: van Scandinavië tot Italië en Oost Europa, maar ook uit de Verenigde Staten en bijvoorbeeld Nieuw Zeeland. We vonden zelfs een werk in IJsland: *Ontwakende arend* van Lee Man Fong. Na een heel avontuur werd het uiteindelijk voor 900.000 euro verkocht!

Uiteraard zijn er ook in dit genre grote verschillen. De trend is dat de 'top van de top' het beter doet dan ooit, maar dat het overige minder gemakkelijk gaat dan jaren geleden. Een gemiddeld Mooi Indië schilderij is vaak al te koop voor rond 500 euro. Het meest gevraagd zijn uiteraard

Isaac Israëls
(1865-1934),
Javaanse vrouw,
ca. 1915, olieverf op
doek, 80 x 52 cm
Foto Zeeuws Veilinghuis

Sindudarsono Sudjono
(1913-1986),
*Pagi di Bawah
Beringin Tua*
(Morgen onder de
oude waringinboom),
Bali 1980, olieverf op
doek, 90 x 70 cm
Foto Zeeuws Veilinghuis

Kusuma Affandi (1907-1990), *Gerobak* (ossenkarr), 1969, olieverf op doek, 97 x 138 cm | Foto Zeeuws Veilinghuis

werken van museale kwaliteit. En dan eigenlijk alleen van een select groepje kunstenaars. Bij de kunstenaars van Europese afkomst gaat het vooral om Hofker, Bonnet, Locatelli, Spies, Le Mayeur de Merprès en Israëls. Bij de Indonesische kunstenaars vooral om Raden Saleh, Lee Man Fong, Sudjojono, Affandi en Hendra Gunawan.

De belangrijkste verzamelaars zijn over het algemeen Chinese Indonesiërs uit de zakelijke elite van Indonesië.

Het kostbaarst zijn momenteel monumentale werken van Raden Saleh. De Oranjes verkochten in 2016 het eerder genoemde *Boschbrand* van Raden Saleh naar verluidt voor een bedrag tussen drie en vijf miljoen dollar (Van Leeuwen, 2017). Dat leek een flink bedrag, maar gezien het grote formaat (300 x 396 cm) en de huidige markt vermoed ik dat het nu zeker het dubbele zou opbrengen.

Toch is het de vraag of de veilinguitslagen nog lang zullen blijven stijgen. Het betreft een nichemarkt met een relatief beperkt aantal verzamelaars. Aangezien veel verzamelaars al op leeftijd zijn en de jongere generatie zich meer richting hedendaagse kunst begeeft, zou de markt wel eens kunnen veranderen. Voor verkopers is het daarom nu misschien wel de beste tijd!

Bibliografie

- Bianpoen, C. (2009). Kunst en staat: De cultuurpolitiek van Soekarno. In M. Knol, R. Raben & K. Zijlmans (Red.), *Beyond the Dutch: Indonesië, Nederland en de beeldende kunsten van 1900 tot nu* (pp. 94-103). KIT Publishers, Centraal Museum (Utrecht). <https://hdl.handle.net/21.12130/exhibit.2702FE46-A66D-425D-A83E-53E1B06EBE3A>
- Brakel, K. van (2009). 'Mooi Indië-kunst': een koloniaal medium. In M. Knol, R. Raben & K. Zijlmans (Red.), *Beyond the Dutch: Indonesië, Nederland en de beeldende kunsten van 1900 tot nu* (pp. 50-59). KIT Publishers, Centraal Museum (Utrecht). <https://hdl.handle.net/21.12130/exhibit.2702FE46-A66D-425D-A83E-53E1B06EBE3A>
- Fornerod, M. (2019, 3 januari). *Een verstrengelde band*. Indische Genealogische Vereniging. <https://igv.nl/een-verstrengelde-band>
- Leeuwen, L. van. (2017, 4 januari). Opgerold en weggeborgen: Hoe een hofschilder op de zolder van paleis Het Loo belandde. *De Groene Amsterdammer*. <https://www.groene.nl/artikel/opgerold-en-weggeborgen>
- Loos-Haaxman, J. de. (1968). *Verlaat rapport Indië: Drie eeuwen westerse schilders, tekenaars, grafici, zilversmeden en kunstnijveren in Nederlandsch Indië*. Mouton. https://library.nga.gov/permalink/01NGA_INST/1qq09j/alma99593483504896
- Roever-Bonnet, H. de. (1993). *Rudolf Bonnet: Een zondagskind*. Pictures Publishers.

René de Visser is directeur van het Zeeuws Veilinghuis (Middelburg – Amsterdam), gespecialiseerd in schilderijen uit voormalig Nederlands Indië en Indonesië. Dit jaar verwacht het ook een nieuw boek over Rudolf Bonnet uit te brengen.

Contact: rene@zeeuwsveilinghuis.nl

Lee Man Fong (1913-1988), *Ontwakende arend*, 1950, olieverf op board, 95 x 40 cm | Foto Zeeuws Veilinghuis